

VIBEFEDT (*PINGUICULA*) I FOLKEMEDICINEN

Navnet *vibefedt* til moseplanten *Pinguicula vulgaris* optræder første gang literært i Simon Paulli's *Flora Danica* 1648 s. 320 ("Vibe-Fit"), som forklarer: *aff den aarsag at den baade er feed, naar man føler paa den, saa ogsaa fordi den voxer paa de Steder, som Viberne gierne lader sig finde*. Et andet datidigt navn *smørrod* fik planten *fordi den er saa feed som Smør*. Det botaniske slægtsnavn skyldes ligeledes de slimede og ligesom fedtglynsende blade (dim. af *pinguis* 'fed' – sml. *pingvin*). Fra nutiden stammer *gåsefedt(e)urt* på Falster,¹ iøvrigt er noteret en lang række parallelnavne i europæiske sprog.²

Skønt de gamle på mange måder havde et intimt forhold til planteverdenen, tyder intet på, at man i oldtid og middelalder havde opdaget visse planters carnivore (kødædende) levevis. Var det tilfældet, ville man utvivlsomt have tillagt disse vækster mirakuløse egenskaber, som det gjaldt alt andet usædvanligt i naturen.³ Vore tre carnivore planter *Pinguicula*, *Drosera* (soldug) og *Utricularia* (blæserod) nævnes slet ikke af antikens forfattere, ej heller af "den tyske botaniks fædre" Brunfels, Bock og Fuchs. Det samme gælder de ældste danske lægebøger⁴ og årsagen er vel ganske simpelt den, at urtebogforfatterne ikke fandt dem omtalt i de klassiske kildeskrifter. Urtebøgerne fra 1600- og 1700-tallet ofrer dem heller ikke større opmærksomhed. Først

i slutningen af 1700-tallet iagttog botanikere, at disse planter fanger insekter o.a. smådyr for at opsuge deres næringsaft. *Herba Pinguiculae vulgaris* er anført i *Pharmacopoea Danica* 1772 s. 45.

De ældre forfattere, bl.a. Simon Paulli, karakteriserer *Pinguiculas* smag som skarp, bitter, adstringerende, men bemærker intet om, at den skulle være brændende og ætsende. I nyere tid har almuen forstået at udnytte bladenes fordøjende slim; tyske bønder lagde planterne i vand og brugte bagefter dette vand til at mørne friskslaget eller sejt kød.⁵ I Frankrig,⁶ Tyskland,⁷ England-Skotland, men navnlig i de skandinaviske lande incl. Færøerne og Island (men ikke Danmark) har det været en almindelig praksis at lægge vibefedt-blade i mælk for at få den til at koagulere (skille, løbe sammen) eller gøre den tyk. Resultatet blev den såkaldte *tette-, tætmjolk*, hvorefter Johan Paulli i sin *Dansk Oeconomisk Urte-Bog* 1761 s. 303f. skriver, at den er *stærk i Brug og ugemeen behagelig i Smag*. Om dette mælkeprodukt foreligger der en omfangsrig litteratur.⁸ Anvendelsen som primitiv løbe⁹ beroede på, at de æggehvitednbrydende enzymer, som dannes i bladene, udfældede ostestoffet. Opdagelsen af denne effekt er rimeligvis sket ad empirisk vej, idet man har forsøgt med mange forskellige vækster; ifølge et østrigsk sagn var vibefedt, 's *verfluachis Kraut*, før i tiden et

Almindelig vibefedt eller tätört (*Pinguicula vulgaris*), ur C. A. M. Lindman, *Nordens flora*, 1917.

glimrende kvægfoder – når køerne åd dens blade, gav de en i den grad fed mælk, at hyrderne tilsidst ikke kunne nå at behandle fløden, hvorfor de forbandede urten og mælkerigeheden ophørte.¹⁰ Signaturlæren kan altså også have spillet en rolle (de fedtede blade!), jnf. nedenfor. Af folkelige tilnavne med direkte relation til anvendelsen som primitiv løbe anføres nogle eksempler:

no.¹¹ *mjelke-*, *mjeltekors* (kærnestavskiven – ”plaskeren” – havde ofte korsform), *tettegras*, *kjæsegras* (præfix = ost)

sv.¹² *tätgräs*, *-nacke*, *-ört*

fi.¹³ *piimä ruoho* ’sur-el. tykmælks-urt’ *mai-toruoho* ’mælkeurt’

færø.¹⁴ *undirlövugreas* (1781) *undoløvagreas* (1800)¹⁵ *undirlögugras* (1908)¹⁶ *dens ... navn betyr løbe som settes på Melk – leggja undir ’oplagt mælk’.*

isl.¹⁷ *lifjagras* – af *lif*, plur. *lifjar* ’osteløbe’ *käsís-*, *käsirgras* (præfix = osteløbe) *hleypisgras* – *hleypa* ’få mælk til at oste’

ty.¹⁸ *butterwecke* ’smørvækker’ (bayer. Schwaben)

eng.¹⁹ *thickening grass*, *earning-grass* – *erning* < curling ’få mælk til at løbe sammen’ *yirning-*, *ekkel-girse* (Orkney- og Shetlandsøerne), *steep-grass*, *-wort* (Irl.; *steep* ’dyppe, nedsænke’)

gælisk²⁰ *badan measgan* ’smør-mixer’; *badan* ’lille (blad) dusk’ + *measgan* ’lille smørfad’ el. til *measg* ’blande, røre’, *uachdar* ’fløde’, *lus a bhainne* (højskotsk, ’mælkeurt’)²¹

fr.²² *caya-lach* < *caille-lait* ’mælkeløbe’; *cail-ler* ’få til at koagulere’; *caille* ’tykmælk, skørost’.

En række andre navne med fedt eller smør som præfix – således eng. *butterwort*, *-root*²³ (1690ff.), ty. *butterkraut -wurz*, *fettkraut*, holl. *boterwortel*, sv. *smörört* – kan dog lige så vel skyldes plantens fedtglimsende blade. Svejtsiske bønder tror, at når køerne æder denne plante, får smørret en smuk gul farve, og kalder den derfor *aenkeli*, *moos-anken*, *ankenblümli* – af *anke* ’smør’.²⁴ På Hebriderne (Colonsay) har man tillagt planten heksefordrivende kræfter; æder køerne den, er de sikret mod elverskud (elf-arrows) og smørret af disse køers mælk er også et apotropæum. For at værne mælk og smør, som onde magter i særlig grad efterstræbte, gned man yveret med denne plante.²⁵

På fårene havde vibefedt (og soldug) derimod en højst skadelig virkning, mente bønderne. Det er en gammel opfattelse, at hvis får æder disse vækster ”før mikkeldag”, får de igler i leveren (ikter, *Distomon hepaticum*); det nævnes herhjemme først af O. Borch i *Acta Medica & Philosophica Hafniensia* IV (1677), 162f., og gentages af mange senere forfattere – i udlandet første nævn hos Camerarius, *Hortus medicus und Icones accurata* (Frankfurt 1588), s. 125, 142. Linné skriver om det fra Lapland 1737²⁶ og Sverige 1755;²⁷ pastor Strøm fra Norge 1762.²⁸ I Frankrig har man betragtet vibefedt som giftig for får og kaldt den *tue-brébis* ’fåredød’²⁹

jnf. eng. *sheep-root*, *rot-grass*; gav fårene *the rot*, iktesygen (*Distomatosis*).³⁰ Herhjemme blev navnet *iglegræs*, *iler* brugt over det meste af Jylland og er noteret så sent som 1943.³¹

Den biologiske forklaring er næppe de insekttædende planters giftvirkning på fårene. I ældre tid græssede får ofte på sure, udrænedede enge og moser, hvor et af ”iglernes” udviklingsstadier holder til. Iktesygen hærgede navnlig i Mellemeuropa; epizootier kunne dræbe millioner af får og umuliggøre fårehold.³² Navnet *iglegræs* blev forøvrigt hæftet på andre eng- og moseplanter, således *Pedicularis* (troldurt), *Menyanthes* (bukkeblad), *Narthecium* (benbræk), *Ranunculus reptans*, *Juncus* sp. (siv) m.fl.³³

Vibefedt-planten er inden for folkemedicinen navnlig blevet anvendt til at læge sår og forskellige hudlidelser. I overensstemmelse hermed fik den tillagt navnet *sanikel* (af sanare ’læge’) ligesom den ældgamle sårlægeplante *Sanicula europaea*.³⁴ I Paulli’s *Flora Danica* 1648 s. 320 er *Sanikel* som vokser paa Bjerge oversat fra det forlinnéiske *Sanicula montana*; P. Kylling, *Viridarium Danicum* 1688, s. 122, 141 har *Pinguicula sanicula* – jnf. ty. *bergsanikel*, eng. *sanicle*, *white sinclcs*, *yorkshire-panicle* (1650),³⁵ fr. *sanicle à éperon*, *s. aquatique de montagne*³⁶ og isl. *lyfjagrás*, af *lyfja* ’helbrede’ (*lyfjamaiður* ’apoteker, farmaceut’ – eller *lifjar* ’osteløbe’).³⁷ Andre folkelige navne har direkte relation til anvendelsen: it. *erba da taglio* ’sårurt’,³⁸ ty. *geschwulstkraut*, *-wurz*³⁹ og *zitterachkraut*, dial. *ziadarakraut* (Østrig), i et glossarium fra 1400-tallet *zitteroch* og *serpigo* – bladene blev brugt mod den smitsomme, blæredannende hudsygdom *zitterach* = impetigo og mod ringorm.⁴⁰

I Norge (Troms) blev serpigo badet med et vandkokt på *ringormgrás* og *tussebitgrás* (Hall.), anvendt udvortes på ”tussebit”; kroniske sår, bylder, evt. lumbago.⁴¹ På Island kogtes bladene i linolie til plaster på gamle sår og bylder.⁴²

Ole Borch’s latinske afhandling om indlandske lægeplanter (*De usu plantarum*) 1688 nævner vibefedt (*lenticula palustris*) et par steder sammen med andre planter, der anbefales til behandling af *hectica febris legitima* – den ægte Svindesotfeber – og Tarmebrud eller Nederløb⁴³ med bl.a. betændte bylder i lunger og på krop samt feberbrændende fødder til følge. Der skulle anbringes et omslag af et mælkeudtræk af jordmos eller vibefedtrødder dels for at læge og dels for bibringe stedet dets naturlige fugtighed. I 1900-tallet, da mange børn led af serpigto, gned man ”ringormene” med smørlage eller bladene af vibefedt (Falster).

Pinguiculas anvendelse som sårlægemiddel omtales i Tyskland først af Joh. Thal i *Sylvia Hercynia* 1577 s. 142, som dog advarer mod at bruge planten på leddene, da den *sammentrækker ledvandet på en ugunstig måde*. Nyere urtebøger ordinerer de frisk kvæstede blade som omslag på sår og bylder.⁴⁴ Husmødrene i Yorkshire (Engl.) smurte bladslimen på slangebids, rifter o.a. sår – jnf. navnet *Yorkshirepanicle*.⁴⁵ I Sydeuropa, bl.a. Spanien, nævnes arterne *P. longifolia* og *P. leptoceras* som sårlægemiddel.⁴⁶ Vibefedt fandt også anvendelse i den veterinære folkemedicin mod revner og sprækker i kopatter og -yvere. Simon Paulli 1648 skriver, at det er praksis i England (med Clusius, *Hist. plant. rarior.* 1601 som kilde), Linné har hørt om det fra Alperne og tilføjer i *Flora Lapponica* 1737, at dette middel skulle anbefales lapperne, hvis rensdyr ofte giver blod i stedet for mælk. Man smurte yver og patter med vibefedts bladslim. En af Linnés elever noterer efter en ekskursion 1747, at *I Schweizerland brukes Pinguicula externa in fissuris mammarum, äwen ock när spenorna på koen hårdnar, så at den mjölkar blod*⁴⁷ og Retzius 1806⁴⁸ kan oplyse, at *Bjergboarne i Piemont* [nordvest. Italien] *inlägga bladen i Olja på samma sätt, som man wanligen inlägger blombladen af hwita Liljor, och nyttja dem på samma sätt.*

Bladslimens farmakodynamik er forøvrigt omstridt; kirtelsekretet synes bl.a. at indeholde propion-, smør- og baldriansyre. Franskmanden Leclerc's opfattelse, at vi i *Pinguicula* har en droge med krampestillende virkning på den glatte muskulatur,⁴⁹ bekræftes af Christoffero Masino i Turin 1938.⁵⁰ Denne effekt kan måske til en vis grad retfærdiggøre folkemedicinens anvendelse af planten mod forskellige lidelser i de indre organer: lunger, tarme, blære m.fl.

I Ole Borch's *De usu plantarum* 1688 s. 29f. anbefales et infusium af vibefedt (*herba pinguiculæ*) og soldug (*florum roris solis*) sammen med 22 andre vegetabilia mod lunge svindsot (jvf. ovenfor) og s. 74 et dekokt af vibefedt som slim- og urindrivende. I nutidig folkemedicin og homøopati anvendes saften eller et udtræk af den friske urt, evt. plus timian og soldug, for sygdomme i luftvejene, således lungetuberkulose, astma, hofeber, krampagtig hoste og specielt kighoste.⁵¹ Moderne forsøg med soldug og vibefedt skal have bekræftet begges krampestillende virkning på pertussis.⁵²

Vibefedt blev for 400 år siden meget anbefalet mod brok, især hos børn – tyskeren Thal nævner det 1577 (jvf. ovenfor) og Borch 1688 ligeledes (*Tarmebrud eller Nederløb*).⁵³ I. Christophoro nævner vibefeldt som smertestillende middel og råd mod forskellige mavelidelser (1685),⁵⁴ englænderen Joanne Ray lovpriser et udtræk som afføringsmiddel (1690).⁵⁵ Johan Paulli beklager i sin *Dansk Oeconomisk Urtebog* 1761 s. 303, at plantens sjældne forekomst gør det svært at anstille medicinske forsøg.

Imidlertid var Nyttens deraf stor nok. om Landmanden paa de Stedet hvor den voxer i nogen Mængde, vilde efter Engælændernes Exempel betiene sig af den som en sikker og lind Purgants. Saadanne Planter, som renser tilstrækkelig uden Hæftighed, ere rare [sjældne] hos os ... Engælænderne enten koger de friske Blade med Kiødsuppe og drikker den varm, eller koger en Sirup deraf.

De tillaver og en Salve deraf, som skal vise sig især god i Leverens Forstoppelse.

Ifølge Christophoro 1685 skal *Pinguicula* være udmærket som omslag på Ischias, medens hans landsmand Zedler 1743⁵⁶ hævder, at en sirup af planten befordrer veerne og letter fødslen.

I den veterinære folkemedicin: norske bønder benyttede et vanddekokt indvortes til at helbrede køer for en bensygdom "stikler", d.v.s. paralyserede ben, som man mente køerne pådrog sig ved at æde planten benbræk (*Narthecium ossifragum*), kaldet *stiklegras*;⁵⁷ et andet middel var et afkog af søstjerner.⁵⁸ Det svenske *Pinguicula*-navn *valkegräs* skyldes anvendelsen mod *valken* 'engelsk syge' (rachitis) hos mennesker.⁵⁹

Anvendelsen som veteriært afrodisiakum skyldes utvivlsomt signaturlæren – en association af bladslimen med sperma – mere end praktiske erfaringer. Andre slimholdige vækster som soldug, gøgeurt og Sct. Hansurt er blevet brugt på samme måde.⁶⁰ I mange tyske egne fodrede man køerne med vibefedtplanter af et forklæde (vel som frugtbarhedsymbol), før de førtes til tyren – deraf navnet *stierkraut* (Böhmen 1898), *stiergras* (Bayern),⁶¹ jnf. fr. dial. *erba d'la tatiëyra* 'kvieurt', *herbe de taureau* 'tyreurt', *herbe à pauvre homme* 'fattigmandsurt'.⁶²

De svenske *Pinguicula*-navne *göia*, *göja*, *göjatista* fra 1600-tallet sætter den norske folkemindeforsker Nils Lid i forbindelse med den kvindelige frugtbarhedsvætte Goi eller Gjø, idet han kombinerer med samme præfix i navne til bl.a. padderokke (*Equisetum*), der haft veterinær afrodisiakisk anvendelse (sporehusets fallosform!).⁶³ Det er dog et spørgsmål, om disse spekulationer ikke beror på en trykfejl – göra for göla 'gule' – hos ældre forfattere. Joh. Franck 1659⁶⁴ har navnene *haargula lisle*, *hårväxt*, O. Rudbeck 1685⁶⁵ tillige *göja*, men trykt så utydeligt, at det også kan læses *göla*.⁶⁶

Bladrosetten av vibefedt eller tätört som fångar flugor och andra små insekter. Foto: Håkan Tunön.

Vibefedtsaft eller et vanddekokt blev nemlig i datidens Sverige, Danmark og Island anvendt som et middel til at stimulere hårvæksten og/eller farve håret gult.⁶⁷ I tilknytning til navnet *haarvext* skriver Paulli 1648;⁶⁸ *Her i voris Lande blifuer denne Vrt ofte brugt aff Bønder-Pigerne til at gjøre Haaret guult oc smuckt der med / thi de tage den op oc smøre Haaret der med / at det derved faa en skøn gull Farve / oc blifuer icke pusket*. Bladenes slim brugtes altså som en slags pomade – *giver især lyst Haar, en smuk Glands og conserverer Haarbuklerne, saa de ei falde ned* (1837).⁶⁹

I de tre nordiske lande har man endelig ment, at saften kunne dræbe lus, især hos børn, som fik hovedhåret vasket med et vanddekokt på vibefedt;⁷⁰ hertil bemærker Retzius 1806, at *medlet är wisserligen icke säkert*. Da bladens saft også blev brugt til indgnidning

af heste for lus o.a. utøj,⁷¹ kunne man fristes til at mene, at også denne anvendelse skyldes signatura rerum (de insektfangende blade!). Dette er dog næppe troligt, idet der indtil århundredskiftet 1800/1900 ikke er noteret et eneste folkeligt navn med relation til de carnivore planters levevis.

Pinguicula-slægten er repræsenteret med arter i Nordamerika, Mexico og Sydamerika, men ses ikke at spille nogen rolle i de indfødtes medicin.

LITTERATURHENVISNINGER

- 1 Grundtvig, Fr. Lange, 1909, *Livet i Klokkergården*, København, s. 89.

- 2 Lange, Johan, 1960, *Ordbog over Danmarks Plantenaavne* II, København, s. 252; Glaser, L., 1890, *Taschenwörterbuch für Botaniker*, Leipzig, s. 298.
- 3 Dierbach, Joh. Heinr., 1833, *Flora mythologica*, Frankfurt am Main, s. 176.
- 4 Skr. medd. af apoteker Paul Hauberg.
- 5 Diels, L., 1918, *Ersatzstoffe aus d. Pflanzenreich*, Stuttgart, s. 271f. (*hist og ber*).
- 6 Beauquier, Ch., 1910, *Faune et flore populaires de La Franche-Comté* II, Paris, s. 221.
- 7 Gréb, Julius, 1941, *Zipser Volkspflanzen*, Kesmark, her efter forf.s ms.
- 8 Længere omtale i Norlind, Tobias, 1925, *Svenska Allmogens Liv*, Stockholm, s. 345f.; Schübeler, F. C., 1888, *Norges væxtrige* II, Christiania, s. 184f. (No., Sv., Skotl.); et omfattende arbejde er dissertationen: Emrich, Else, 1932, *Historisch kritische Studie über die Entstehung "schleimiger Milch"*, München, s. 160 pp. (adskillige fejl og unøjagtigheder, især i noteapparatet!).
- 9 Interessant er, at fællesnordisk *løbe* (sv. löpna, isl. hleypir) og ty. lab går tilbage på got. *ljuba* 'gift' med grundbetydningen "stærkt irriterende plantesaft". Om planter anv. som primitiv løbe: Brøndegaard, V. J., 1951, i *Mælkeritid*. 64, s. 178–81.
- 10 *Tiroler Heimatblätter*, 1925, s. 25 (Gnadenwald).
- 11 Jenssen-Tusch, H., 1867–71, *Nordiske Plantenaavne*, København, s. 167, jnf. XII; Lange [note 2], s. 253.
- 12 Schübeler [note 8].
- 13 Suhonen, Pentti, 1936, *Soumalaiset kasvinimet*, Helsingfors, s. 264f.
- 14 Svabo, Jens Chr., 1959, *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782*, København, s. 156.
- 15 Landt, Jørgen, 1800, *Færøernes Beskrivelse*, København, s. 176.
- 16 *Botany of the Færøes* III, 1903, London, s. 865; Rasmussen, R., 1950, *Føroyisk plantunøvn*, Tórshavn, s. 186f.
- 17 Jenssen-Tusch [note 11], s. 166, XII.
- 18 Hegi, G., 1930, *Illustr. Flora von Mittel-Europa* VI, München, s. 160.
- 19 Grigson, Geoffrey, 1955, *The Englishman's Flora*, London, s. 312f.
- 20 Cameron, John, 1883, *Gaelic Names of Plants*, Edinburgh & London, s. 56.
- 21 Lightfoot, John, 1771, *Flora Scotia*, London, s. 1131.
- 22 Rolland, E., 1912, *Flore populaire* IX, Paris, s. 53f.
- 23 Grigson [note 18]: *it is the magic, not the curdling, which explain the name Butterwort*.
- 24 *Schweizer Idiotikon*, 1885, Frauenfeld > Emrich [note 8], s. 138.
- 25 Grigson [note 19].
- 26 Linné, Carl von, 1737, *Flora Lapponica*, Amsterdam.
- 27 Linné, Carl von, 1755, *Flora Suecica*, Stockholm.
- 28 Strøm, Hans, 1762, *Beskrivelse over Fogderiet Søndmør* I, Sorø, s. 112.
- 29 Beauquier [note 6]; Glaser [note 2].
- 30 Grigson [note 19].
- 31 Tang Kristensen, E., 1900, *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv*, tlb. I, Aarhus, s. 117; Kamp, Jens, 1877, *Danske Folkeminder, Æventyr ...*, Odense, s. 174; Dansk Folkemindesamling 1901/23: 1173 (Vendsyssel); Hansen, H. P., 1941, *Hyrdeliv paa Heden*, København, s. 120, 148; Lange [note 2], s. 253.
- 32 Om midler derimod, se Boers, Kr., 1939, *Dansk veterinær Folkemedicin*, Horsens, s. 283f.
- 33 Feilberg, H. F., 1894–1904, *Ordbog over jyske almueliv* II, København, s. 7; Hesselmann, Bengt, 1935, *Från Marathon till Långheden*, Stockholm, s. 70 jnf. s. 69.
- 34 Om *Sanicula europaeae* som lægeplante, se Marzell, H., 1938, *Geschichte und Volkskunde der deutschen Heilpflanzen*, Stuttgart, s. 140–44. I registreret til sm. forf.s *Wörterbuch d. deutsch. Pflanzennamen* (1958) er sanikel, sauniken, scharnickel folkeligt navn til 21 andre vækster.
- 35 Schübeler [note 8]; Grigson [note 19].
- 36 Glaser [note 2]; Lange [note 2], s. 253.

- 37 Jenssen-Tusch [note 11], s. 166.
- 38 Schübeler [note 8].
- 39 Krünitz, J. G., 1827, *Oeconomische Encyclopädie*, Berlin > Emrich [note 8], s. 128.
- 40 Fischer, Hermann, 1929, *Mittelalterliche Pflanzenkunde*, München, s. 56, 59, 278; Dalla Torre, K. W. von, 1895, *Die volkstümlichen Pflanzennamen in Tirol und Vorarlberg*, Innsbruck, s. 49; Hegi [note 18].
- 41 Reichborn-Kjennerud, I., 1922, *Våre folkemedisinske lægeurter*, Christiania, s. 87.
- 42 Mohr, N., 1786, *Forsøg til en Islandsk Naturhistorie*, København, s. 152; Jónas Jónasson's islandske folkeminder i Dansk Folkemindesamling 1918/7 og 1918/III-IV, nr. 2341, 2052.
- 43 Frants Mikkelsen Vogelius' oversætt. i Ny kgl. Saml. 2253, 4° (1690).
- 44 Kroeber, Ludw., 1947, *Das neuzeitliche Kräuterbuch II*, Stuttgart, s. 80.
- 45 Grigson [note 19] > Gerard, John, 1597, *The Herball or generell historie of plantes*, London.
- 46 Dragendorff, G., 1898, *Die Heilpflanzen d. verschiedenen Völker und Zeiten*, Stuttgart, s. 613; Séguy, Jean, 1953, *Les noms populaires des plantes dans les Pyrénées Centrales*, Barcelona, s. 192.
- 47 Linné, Carl von, 1910, *Linné's botaniske "Prælectiones privatissima" paa Hammarby 1770* (Martin Vahls håndskrift) (Bergens Museums Aarbok, nr. 1), Bergen, s. 13f.; *Svenska Linné-Sällskapets årsskrift* 33/34, 1950-51, s. 139.
- 48 Retzius, A. J., 1806, *Flora oeconomica Sveciæ II*, Lund, s. 502.
- 49 Leclerc, H., 1935, *Précis de Phytothérapie*, Paris.
- 50 *Bollett. Chim. Pharmaceut.*, 1938, s. 219, ref. i *Deutsche Arznei Zeitung*, 1941, nr. 95/96.
- 51 Kroeber [note 44], s. 81f. > *Medicin. Klinik*, 1930; Fischer, Georg, 1947, *Heilkräuter und Arzneipflanzen*, Berlin, s. 63.
- 52 *Schweiz. med. Wochenschr.* 31, 1951, s. 11f.
- 53 Grigson [note 19] *The mana was no doubt behind other practices - Butterwort against rutures [brok] and as a vulnerary Butterwort as a cattle cure.*
- 54 *Lexicon plantarum*, ÅR, ORT, s. 112, 125.
- 55 Ray, John, 1690, *Synopsis methodica stirpium britannicarum*, London, s. 161.
- 56 *Universal-Lexikon aller Wiss. Gebiete* 35, 1754; planten blev i samme hensigt båret som amulet: Emrich [note 8], s. 138.
- 57 Herom nærmere i Stabursvik, Arnulf, 1959, *A phytochemical study of Narthecium ossifragum*, Trondheim, s. 89pp.
- 58 Storaker, Joh. Th., 1928, *Naturriggerne i den norske folketro*, Oslo, s. 63, 283; sm. Forf., 1932, *Sygdom og forgjørelse i den norske folketro*, Oslo, s. 92 (påpeger, at vibefedts bladrosen minder om en søstjerne).
- 59 Henriksson, J., 1911, *Växterna i de gamles föreställningar, seder och bruk*, Stockholm.
- 60 Brøndegaard, V. J., 1956, "Gøgeurter som Afrodisiaka", *Danske Studier*, s. 58.
- 61 Marzell, Heinrich, 1913, *Die Tiere in deutschen Pflanzennamen*, Heidelberg, s. 102; sm. Forf., 1925, *Bayerische Volksbotanik*, Nürnberg, s. 188.
- 62 Rolland [note 22].
- 63 Lid, Nils, 1928, *Joleband og vegetasjonsguddom*, Oslo, s. 196ff., og sm. Forf., 1933, *Jolesveinar og grøderiksdoms-gudar*, Oslo, s. 141f.
- 64 Franck, Joh., 1659, *Speculum botanicum*, Uppsala.
- 65 Rudbeck, O., 1685, *Hortus botanicus*, Uppsala.
- 66 Lyttkens, Aug., 1904-06, *Svenska växtnamn I*, Stockholm, s. 194f.
- 67 Hornemann, J. W., 1906, *Forsøg til en dansk oekonomisk Plantelære*, København, s. 21; Jónasson [note 42], nr. 2059.
- 68 Paulli, Simon, 1648, *Flora Danica*, København, s. 320, nr. 170 F.
- 69 Philipp, R., 1837, *Skaberens Verk*, København, s. 99.
- 70 Linné, Carl von, 1745, *Ölandska och Gotländska Resa*, Stockholm, s. 238; Schaar, Joh. Matth., 1775, *Oekonomisk Afhandl. til Land-Huusholderes Nytte*, t. Deel, København, s. 26.
- 71 Linné, *Suecica* [note 27], s. 8, 100; Rolland [note 22] (i Danm. ifg. Cariot, 1865, *Étude des fleurs*, Lyon; Dragendorff [note 46].